

dónak magyarázni Ady barátságát Horváth János és Pintér Jenő iránt (87), ismét csak leggyorsabban Ady bonyolult emberi viszonyainak. Fenyő Miksa sohasem volt harcok ember, így érthető, hogy idős korában különösen tompítja ítéleteit, hogy senkit sem akar megbántani. Ez a magatartása, ha sok esetben nem válik is az irodalomtörténet hasznára, mindenesetre elfogadható, sőt helyenként rokonszenves, pl. a Gellért Oszkár-való vitájában. „Sokért nem adnám — írja — ha egyszer ezt otthon szépen átbeszélhetnők.” Biztos, hogy a Nyugat-korszak kutatói is nagyon örülnének ennek. De azt már nagyon nehezen tudjuk megérteni, hogyan írhatta le azt, hogy a „reakció Tisza István és Horthy Miklós korában nem jutott messzebb az irodalmi szabadság dolgában egy hangosabb káromkodásnál.” Hogyan feledkezhetett meg Nyugat-beli harcostársa, Hatvany Lajos börtönéről, a magyar írók

egy részének kényszerű emigrációjáról, a munkatáborokról, melyekre tetemes számmal kerültek magyar írók és sorolhatnánk tovább az ügyészi elkobzásokat, a perbe fogott vagy csak egyszerűen agyonéheztetett magyar írókat.

Elfogultságait persze magyarázza már hosszú ideje tartó elszakadása a magyar élettől. Mint írja — a legfontosabb itthon megjelent könyvek és cikkek sem jutnak el hozzá. Így nyilván azt sem tudja, hogy milyen őszintén és lelkesen él a hazai fiatalokban, kutatókban, tanároknak, sőt diákokban is az a vágy, hogy a Nyugat-korszakot a maga sokrétű valóságában megismerjék. Nagyon kevesen vannak már, akiknek feljegyzésre méltó emlékeik vannak Gyulairól, Kiss Józsefről, de még Adyról, Babitsról és Móriczról is. Nagy érdeklődéssel várjuk hát Fenyő Miksa emlékezéseinek kilátásba helyezett folytatását.

Vezér Erzsébet

KÖLCSEY FERENC ÖSSZES MŰVEI

1—3. köt. Sajtó alá rendezte Szauder Józsefné és Szauder József. Bp. 1960. Szépirodalmi K.

Három csinos, kézbeillő kötet, együttesen háromezer lap terjedelemben, Kölcseynek összes művei gyanánt, már önmagában is fölkelti figyelmünket. Növekszik ez a figyelem és becslés, ha megtudjuk, hogy — eltérően a Parnasszusnak nevezett sorozat eddigi gyakorlatától — költőnk levelezését is befoglalták a gyűjteménybe, annak harmadik kötete gyanánt; a jegyzeteket lapozgatva látjuk, hogy a kiadók (Szauder József és Józsefné) alapos munkával növelték is Kölcsey műveinek öröklött készletét, beiktatva országgyűlési szereplésének eddig ismeretlen vagy figyelembe nem vett dokumentumait, ezentúl gondos egybevetéssel helyesbítették számos ismert mű keletkezési évszámát, hagyományos, de romlott vagy bizonytalan szövegét. Az irodalmi hagyományok terén is hat a „tehetetlenség” törvénye: hagyományozódik egy-egy nagy alkotó műveinek valamelyes, mintegy autorizált gyűjteménye; sorrendje, szövegei vándorolnak évtizedről-évtizedre, s velük és bennük vándorolnak bizonyos hibák, romlások és tévedések — mindaddig, amíg egy elfogulatlan és lelkiismeretes kutató a már szinte szentesített szövegek és adatok felülvizsgálatára rá nem szánja magát.

Szauderéket elsősorban ezért a bátor újrakezdésért illeti dicséret. Ki gondolta volna, hogy a Kölcsey műveit folyóiratban közlő, majd az első gyűjteményes kiadást sajtó alá rendező jóbarátok nem jártak el a szerző intenciói szerint, s még egyes művek keltezését is megváltoztatták? Azt sejtették, hogy egyes szövegekben változatok, el-

térések adódnak — de azt már nem, hogy ilyen sűrűn és durván, valamint azt sem, hogy a makacsul továbböröklődő szövegromlások száma oly nagy. Szauder úgy indult neki a dolgok tisztázásának, mint aki először veszi kézbe őket; humanista tudós erénye ez, és nem is méltatlan a filológusi hajlamú Kölcseyhez.

Kevés olyan gyűjteményes kiadással találkoztam mostanában, amely ennyi dicséretre lett volna érdemes — de olyannal se, amely ennyi komoly problémát vetett volna föl. Éppen a dicséretnek mellé, amelyeket bőven osztogathatunk, kell odaplántálnunk a kételyt és a kifogást is. Első probléma gyanánt mindjárt a kiadás jellege és igénye merül föl, már főként ami a szövegközlést és a jegyzeteket illeti. Művelődési forradalmunk nemcsak a régi kritikai kiadás műfaját fejlesztette tovább, hanem megteremtette a szélesebb olvasóközönség számára az addig ismeretlen magyarázatos kiadást, kb. a Magyar Klaszszikusok-sorozat módja szerint. Az úgynevezett Parnasszus-sorozat, amely a múltból inkább csak nevét örökölte, annyiban volt különálló típus, hogy lehetőleg „összes műveket” közölt, a szövegeket nagyobb gondal kezelte, sorrendi hibákat helyesbített, de nem adott jegyzeteket, legföljebb a szövegkiadás főbb problémáiról tájékoztatott. Természetes, hogy ahol már készül vagy megvan a modern kritikai kiadás, a Parnasszus is, a népszerű változatok is erre építenek.

Mármost: Szaudernek nem az volt a fő nehézsége, hogy ilyen kritikai kiadásra nem támaszkodhatott, hanem az, hogy az anyag

felülvizsgálata és a váratlanul felbukkanó új anyag rendszerezése során olyan feladatokra bukkant, amelyek megoldására nem a Parnasszus-típusú, hanem a kritikai kiadás lett volna hivatott. Így aztán — ha e feladatok elől teljesen kitérni nem akart — egy új kiadás-típust kellett alkotnia, amely féllábbal a kritikai hitelesség, féllábbal a népszerűsítés talaján áll. A Parnasszus egyéb kötetéhez képest szokatlan mértékben el kellett végeznie a hagyományozott szövegek felülvizsgálatát, az egybevetést a kéziratokkal, az első közléssel, az első gyűjteményes kiadással; nyomoznia kellett levelekben és egykorú híradásokban keltezés megállapítására és változatok helyességének eldöntésére — végül is azonban mellőznie kellett, legalábbis elvben, azt a megfelelő és kritikai kiadásokban szokásos apparátust, amely követett eljárását részleteiben is igazolja, és fáradságos munkáját tudományos oldalról is teljessé teszi. Kétségtelen, hogy a jegyzet-apparátus így is bővebb, mint a Parnasszus-kötetek általában, — főként azért, mert számot ad a szövegek lelohelyéről, állapotáról és a végzett szövegösszehasonlító munkáról. De azt már a Parnasszus-keretek nem engedték meg, hogy magyarázó jegyzeteket is adjon, s ezzel a szövegek megértését előmozdítsa, sokszor éppen lehetővé tegye. Nem a népszerű, idegen szavakat és fogalmakat, mitológiai neveket és kellékeket szótárazó apparátust reklamálom, bár így is kétlem, hogy az ilyesmi kibővelkedő Kőlcsey-szövegeket az olvasó lexikonnal a kezében fogná lapozni. De egy ilyen, politikailag erősen a kor mindennapi küzdelmeibe ágyazott életműnél, mint a Kőlcseyé, elengedhetetlen minimumnak tekintem legalább az alkalom és az ügy rövid jelzését, amellyel kapcsolatban egy-egy szónoklat, hozzászólás keletkezett. Mi az a „megyevár áttétele”? A mű nem magyarázza önmagát, s az olvasó tanácstalanul áll. Érezhették ezt a kiadók is; az országgyűlési felszólalásokat kísérve, két helyen ők se tudnak az ilyen jellegű magyarázat elől kitérni; mégiscsak megmondják, mi adott okot *A vallásügyi 4. izenet 7. §-ával kapcsolatban* és a *Válasz Szabolcs megye követének, a holtnyitás joga körül felszólalásokra*.

A kiadás felemás jellege, ha nem is a nagyközönség, de a tudományos kutató számára leginkább a szövegek állapotán érzik. Ha kritikai kiadásról van szó, általában elfogadott alapelv az, hogy a szerző életében megjelent utolsó szöveg az irányadó, illetve a legkésőbbi olyan szöveg, amely a szerző szándéka szerint jött létre. Ez a végtelenül egyszerűnek látszó elv az adott esetben komoly bonyodalmakat okoz. A helyzet még ott a legtisztább, ahol valamely szöveg egyetlen változatban maradt ránk — ekkor nyilvánvalóan ezt kell közölni. De ha Kőlcsey kéz-

iratot küld Szemerének, az Élet és Literaturában való közlésre — több helyen megállapítható, hogy barátja, Szemere Pál a szövegközlésben önkényes és pontatlan. A művek első gyűjteményes kiadása évekkel a halála után, 1840 és 1848 között jelent meg; szerkesztői a jóbarát és szellemi örökös Szemerén kívül a tisztelők: Eötvös és Szalay. Szauder szerint: „Gondos kiadás, ha nem is hibátlan, mely mindmáig alapvető szövegeket tartalmaz — a korabeli folyóiratok közléseinél általában megbízhatóbb”. Mégis, bizonyos önkényeskedést a jóbarátok is elkövettek; úgy látszik, nem mindig igazodtak Kőlcsey intencióihoz. Így aztán Szauder nem érzi magát kötelezve arra, hogy — pusztán a sajtóhibákat és tévedéseket igazítva ki — egyébként szövegközlésében ezt a kiadást fogadja el alapnak. Így jutunk el oda, hogy e felfogás szerint a Kőlcsey Összes Műveknél voltaképpen alapszöveg nincs; hol ez a kiadás, hol az első nyomtatott közlés, hol a kézirat esik nagyobb súllyal a latba. Néhány példa:

A kárpáti kincstár c. elbeszélést „az Emlény eredeti közlése szerint hozzuk, mert ez sorokkal, félmondatokkal több helyütt bővebb, mint az eddigi kiadások” — persze nem tudni: kitől származnak a rövidítések.

*A Berzsenyi-recenzió Tudományos Gyűjtemény*beli szövegét már Császár Elemér megtoldotta a kézirat alapján két bekezdéssel; kár lett volna őket most is mellőzni; de inkább valók kritikai kiadásban a szövegváltozatok közé. Itt a kényszermegoldás, és nem csupán ez egy esetben: mivel szövegváltozatokat nem közölhet, kénytelen a főszövegbe a változatokat is beledolgozni. A fontos szövegeltérésekre egyébként utal a jegyzetekben, de teljes közléskre nincs módja.

Nemzeti hagyományok: a szöveg lényegében az első közléshez (*Élet és Literatura*) igazodik, mivel az első gyűjteményes kiadás „némi modernizálta a korábbi szöveget” és „nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy e nyelvi modernizálás magától Kőlcseytől ered...” Persze arra sincsen, hogy nem tőle ered; tisztán a valószínűség dönt tehát.

Játékszín. Itt viszont a *Muzáron*-beli első közlés első a gyűjteményes kiadás szövege viszi el a pálmát, noha nyelvi szempontból ennek a szövegnek a régiesebb — viszont teljesebb, szókimondóbb, mellőz bizonyos politikai jellegű tompításokat.

Kritika. Itt meg pláne három alap (a kézirat, az első közlés és a gyűjteményes kiadás) egybevetéséből született meg a szöveg, nagyjából többségi alapon. Az alapszöveg-hiány miatt ismételtelen él az ilyen kombinálás eszközével.

Fengels esztétikai töredékei. Az eredetileg személyes használatra készült jegyzetek

eredeti kézírata megvan — a kiadó ennek ellenére a gyűjteményes kiadás (egyes műszavakban magyarított) szövegét hozza, noha az „semmi esetre sem származik Kőlcseytől” — de mégis olvasmányosabb.

Védelem P. J. számára; *Celesztina*. Mindkettőnek első közlése (az *Athenaeumban*) „érezhetően modernizálva van”, a „gondosabbnak tekinthető” gyűjteményes kiadást követik. — A folyóiratközlés nyilvánvalóan kézíraton alapszik, de azt ma már nehéz volna megállapítani: mely esetben volt kézirat a gyűjteményes kiadás szerkesztőinek kezében? Ezt a kérdést a *Vilma* jegyzetében (I. 1320.) Szauder is felveti, s ezért dönt itt is a *Muzárium* teljesebb és pontosabb szövege mellett. De aztán *A Magyaróvári Gazdasági Intézet rövid ismertetése* jegyzetében megint ezt olvassuk a gyűjteményes kiadásról: „ez utóbbi általánosságban gondosabb, mint a folyóirat-közlések” — ezért adja itt ennek szövegét.

A második kötetben, a politikai természetű szónoklatok és írások közt, sok az olyan, amelyet egyetlen, nem is mindig autográf kéziratból vagy egyetlen nyomtatásból adnak ki, — érthető, hogy lényegesen kevesebb a textológiai probléma; hasonlóképpen a Kőlcsey-leveleket tartalmazó harmadik kötetben is. (Zárójelben: a kritikai kiadás érthető okból kívánja a szerzőhöz írt levelek közlését is: kell ez a válaszok megértéséhez. No de ne csapongjunk messzire, örüljünk, hogy e kiadásnak már van levezetés-kötelete is.) A *Politikai beszédek*-csoport javarésze az első gyűjteményes kiadás szövegét követi — de hol a hivatalos iratok, hol egy-egy kézirat itt is módot adnak a kombinált szöveg alkotására: A *királyi válasz felvételekor*: a kéziratra hivatkozva kihagy két sort és betold két sort az I. kiadás szövegébe, ez utóbbit azért, mert Kőlcsey alighanem politikai okból mellőzte — de viszont miért nem veszi figyelembe az előbbi esetben a talán magától a szerzőtől származó későbbi bővítést? A Kézirat és a Jegyzőkönyvek alapján mellőzi A *lengyelek ügyében* elmondott második beszédnek első kiadásbeli szövegét, tehát az e l h a n g z o t t szónoklatot tekinti a hitelesnek, nem a későbbi nyomtatást; nem tudom, maga Kőlcsey melyiket tekintette volna irodalmi műnek. Az *elsőszülöttségi jószágok tárgyában* tartott szónoklat jegyzete ezt világosan meg is mondja (II. 1034—35.): Kőlcsey a tervezett kiadás számára átrendezte s kissé át is dolgozta az elhangzott beszédet, itt-ott a cenzúrára is gondolva — Szauder mégis az első, elhangzott változatot fogadja el. Gondolkodóba kell ezen esnünk, hiszen Kőlcsey, hogy úgy mondjuk, „irodalmi” szónok volt, egyre több beszédéről derül ki, hogy csak megírt, szerep-jellegű — szándékának nem a nyomtatásra készített szöveg felel-e meg inkább?

A szónoklat az ő számára irodalmi műfaj volt, beszédeinek jelentős részét céltudatosan sajtó alá készítette, noha ez a szónoklat-kötet nem is jelent életében meg.

Végülis: a nagyszámú vitás esetben Szauder, a különböző források alapján, voltaképpen kombinált, rekonstruált szöveget ad, különböző forrásokból válogatja össze azt, ami nézete szerint nem is annyira Kőlcsey szándékának, hanem Kőlcsey szintjének megfelel; így egy ideális-optimális szöveg születik meg: a legjobb szöveg, de nem okvetlen a leghitelesebb. Szemere nyilvánvalóan önkényeskedett, sokszor az első gyűjteményes kiadás rendezői is — de az adott körülmények Szaudert valamiféle viszont-önkényeskedésbe kényszerítették, a »helyes« szöveg érdekében. Súlyos probléma itt ez a »helyes« szöveg; lesz gondja vele a kritikai kiadás szerkesztőjének.

Említettem már, milyen megbecsülendő munkát végzett Szauder, egyes művek időrendjének, keltezésének felülvizsgálatával. Legtöbb problémát itt a politikai pályakezdés szakasza nyújtotta; a szöveggondozás sokoldalú feladatai és a kiadás megjelenésének elhúzódása itt végülis odavezetett, hogy néhány esetben Szauder adatai, mire megjelentek, már el is évültek. Párhuzamosan folyó történettudományi kutatások (Barta István: *Kőlcsey politikai pályakezdeté, Századok* 1959. 252—302.) alapján hadd utalok itt a helyesbítésekre:

Szaporodott az „elajándékozott” beszédek száma. *Ij. B. Vécsey Miklós beiktatásakor*: ez is Kendé Zsigmondnak készült; hagyományos keltezése hibás, mert a szóbanforgó beiktatás korábban (1829. márc. 16.) történt. Alighanem Kendének „ajándékozta” A *megyevár áttételéről* tartott két beszédet, mert ő maga a szóbanforgó bizottságokban nem volt benne. Hibás a dátuma a *Közgyűlés megnyitásakor*-nak is, helyesen 1829. szept. 7. *Követek visszaérkezésekor*: hagyományos keltezése hibás, nem 1830, hanem 1831. jan. 24. A *sorsvonás tárgyában* olvasható beszéd fiktív, évekkel utóbb, a tervezett szónoklat-kötet számára készült; az idevágó levélrészlet kikerülte Szauder figyelmét. Nem mondhatta el Kőlcsey a Ferenc király uralkodói jubileumával kapcsolatos beszédet sem: a jegyzőkönyvek nem tudnak olyan ünnepi alkalomról, ahol elhangzott volna, Kőlcsey pedig (e kiadás harmadik kötetének 415. lapján olvasható levél szerint) a mondott időben sérülése miatt szobáját sem hagyhatta el, s írástól-olvasástól el volt tiltva. A beszéd fiktív és későbbi lehet, de mint szerep-szónoklat figyelemreméltó.

És végül a legfőbb: A *szatmári adózó nép állapatáról* — amelynek egyébként hagyományos keltezése szintén hibás (nem 1830, hanem 1829) — s amelyre oly sokat épített

az eddigi Kőlcsey-irodalom. Kőlcsey semmiképpen sem a szó igazi értelmében vehető szerzője, inkább megszövegezője és formabab-öntője e műnek. Az alkalmat s részben az anyagot is az összeírás szolgáltatta, amelyet a hadiadónak a megyék közti újrafelosztásával kapcsolatban, a megyei jobbság teherbírájának megállapítására végeztek; Kőlcsey nem volt az összeírók között, de (a jelen kiadás harmadik kötetének 363—64. lapján olvasható levél szerint) megint barátjának, Kende Zsigmondnak készített régebbi és új adatokból egy beszámolót, amelyet az a ügygyűlésen fel is olvasott. Tehát a műfajt is hamisan fogtuk fel eddig: Kőlcsey a megszövegezés közben engedett itt-ott a maga stilizta és szerep-szónoki hajlamának, mégsem szónoklat ez, hanem közgyűlési referátum, — s valódi célzata és jelentősége is más, mint ahogy eddig felfogtuk. (L. erről bővebben az idézett tanulmány 257. sk. lapját.)

Vegyük végül szemügyre a jelen kiadás további nagy érdemét: azt, hogy az eddigi „corpust” új felfedezések révén gyarapította: ezek főként a második kötet középső részében olvashatók. Az öröm mellett itt is rögtön megszólal a kétely, „Igyekezünk kiadni minden olyan Kőlcsey-művet, mely legalább viszonylagos megformáltságánál fogva a mű nevet megérdemli” — ezt olvassuk az első kötet *Utószavában*. Vajon helyesen érvényesítették-e a kiadók ezt az elvet a második kötetben?

Kezdjük a sort az országgyűlési felszólalásokkal; az 1832-es országgyűlés eddig ilyen szempontból figyelembe nem vett hivatalos kiadványaiból (az *Írások-ból* és a *Jegyzőkönyvek-ből*) közöl, erősen válogatva, 13 beszédet, illetőleg felszólalást; a szöveg ellenőrzésére felhasználja a Kossuth-féle Országgyűlési Tudósításokat is. Becslése szerint az ilyen jellegű beszédek és felszólalások száma (két esztendő alatt) a százat messze meghaladja. „Csak azokat emeltük ki közülük, amelyek bőségüknél vagy a Kőlcsey gondolatmenetét és stílusát jellegzetesen megőrző sajátosságaiknál fogva biztosan Kőlcsey-művekként tarthatók számon.” Föltehető, hogy ezek a harmadik személyes jegyzőkönyvek itt-ott rövidítenek, átírnak, s talán éppen azt nem kimélik, ami irodalmi műben el nem hanyagolható: a megfogalmazást, a nyelvet. Még inkább meggondolandó az, hogy szándékuk és tartalmuk szerint sem »irodalmi művek«, nem személyes, művészi megnyilatkozások, még annyira sem, ahogy ezt a szónoklattól mint irodalmi műfajtól elvárjuk. Amit Szauder a hagyományos kiadások nyomán *Politikai beszédek* cím alatt összefoglal, — tartalmazza nagyjából azt, amit Kőlcsey maga kiadott vagy kiadásra szánt, amit tehát maga „mű”-nek tekintett. Fel-

szólalásaival aligha lehettek ilyen igényei. A fennkölt írói lélek felcsillan imitt-amott (pl. a 4. felszólalás befejező mondataiban) — egyébként tisztán paragrafusok körül forgó, jogászai értelmezésekkel és csűrös-csavarásokkal vitatkozó okfejtésekről van szó, amelyek teljesebben mutatják meg Kőlcseyt, a politikust és az embert, de semmiben nem tárnak elénk az író. Dokumentumok ezek, amelyeknek helyük van a leendő kritikai kiadásban, de ott is inkább külön, az irodalmi művektől elválasztott sorozatban. Egy ilyenben maga a válogatás sem lesz egyáltalán probléma: nyilvánvalóan minden még oly kis felszólalást is közölni kell. — Mindez természetesen még nyomatékossáiban elmondható a II. kötet további csoportjaira: Az Utasításokkal és Kőlcsey egy levelével megtoldva 24 követjelentést ad közre a kiadás; Merényi Székár rendezte öket sajtó alá a Szabolcs-Szatmár megyei Állami Levéltárból. Kételyeink a szerzősre és a szöveg hitelességére nézve növekednek: az *Utasítások a követek részére* „Kőlcsey műve, bár nem az ő fogalmazása” — az akkor megkövetelt kéthetenkinti jelentések közül „közöljük azokat, melyek vagy teljes bizonyossággal, vagy az első helyen szereplő aláírás, megfogalmazás, nemegyszer a kézírás, ill. a bejegyzések révén feltétlenül a Kőlcseyéinek tekinthetők”. Az olvasás meggyőz arról, hogy műfajilag meglehetősen messze vagyunk az irodalomtól — a krónikás beszámolók akkoriban, a kor sajtóviszonyai közt, a megyének fontosak lehettek; a parlamenti újságírás későbbi műfajaihoz képest csak adatközlések — még akkor sem a Parnasszusra és Parnasszuba való, ha egy részüket csakugyan Kőlcsey fogalmazta is. Párhuzam gyanánt hadd említem meg, hogy még a 45 előtti Parnasszus sem gondolt Vajda hirlapi cikkeinek közzétételére, a publicisztikai, sőt irodalmi szempontból jelentős Kemény-cikkek is máig összegyűjtetlenek. — Hagymányosan helyet foglal a kiadásban az igen terjedelmes védőirat: *B. Wesselényi Miklós védelme* — e kiadás nem túlnagy tükrében ötödfélszáz oldal — ez a minden ízében ügyvédi munka — noha a legnemesebb hazánk történetében, de ez is inkább dokumentum, mint irodalom.

Annyit a feltárt problémák ellenére is örömmel kell konstatálnunk, hogy Szauderék Kőlcsey-kiadása anyagában gazdagabb, szövegében teljesebb, elrendezésében pontosabb valamennyi eddiginél, s nagy előlépést jelent klasszikus író-politikusunk hagyatékának közreadásában. Nyilvánvalóan meglesz a kihatása irodalom- és történettudományunk Kőlcsey-képére is. Eddig is megvolt az az érzésünk: életműve még nincs kellőképp tudományosan kiaknázva; vannak még kínálkozó tanulságai esztétikusaink, filozófiatörténészeink számára is. Eszmevilágáról, történeti

szerepéről és jelentőségéről alkotott képünk alapvonásaiban nem fog ugyan módosulni, — de alakja még nőni is fog; harcai ismeretében még nagyobbnak kell őt látnunk. Az író-portrén a szerep-szónoki, a prózaíró-művészi vonások még élesebben fognak szemünkbe tűnni, miután tisztázódik: mi az, ami szónoklataiból életbeli tényező és mi az, ami inkább szónoklattá formált irodalmi mű.

Szabad legyen még a szép kiadás apró

foltjaira: néhány kellemetlen sajtóhibára utalunk. A betűk ördöge ezúttal a leg-érzékenyebb ponton: néhány költemény szövegében kellemetlenkedik (*Rény, Paulina emlékkönyvébe*). S nemcsak e kötetek (I. 40. lap alján), de más kiadványok ismeretében hadd zárjam soraimat egy méla sóhajtással: van-e ma nyomda szép hazánkban, amely görögbetűs szedést hibátlanul ki tudna hozni?

Barta János

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI (VII.—IX.)

Szerkeszti: Keresztury Dezső. VII. köt. Shakespeare: A Szent-Iván éji álom. Hamlet, dán királyfi. János király. Sajtó alá rendezte: Ruttkay Kálmán. — VIII. köt. Arisztophanész: A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az acharnaebelik. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. — IX. köt. Arisztophanész: A madarak. A békák. Lysistraté. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. Bp. 1961. Akadémiai K.

A kritikai kiadás új kötetei Arany Shakespeare- és Arisztophanész-fordításait tartalmazzák. Arany pályáját végigkísérik a műfordítások. A debreceni kollégium nyugtalan lelkű, félnék diákja a színészetben, a szerepek álarca mögé bújva akarta kifejezni rejtett és rejtőzködő önmagát, a költő pedig a fordításokban. Igazi fordítói korszaka a 60-as, 70-es évek, a hallgatás éve, mikor a saját fájdalomnak, magányának kifejezésére képtelen költő Shakespeare és Arisztophanész szenvedélyes, mozgalmas, élettől pezsgő világába húzódik. Szüksége van az állandó elfoglaltságra a szellemnek, a léleknek, amely szabadulni akar önmagától, saját terhétől. Az 50-es években ezt az orvosságot ajánlja Arany a súlyos belső válsággal küszködő Tompának is: „Probatum est”.

Már a negyvenes években foglalkozik Shakespeare-rel. A debreceni vásárról hozott János király megszólal magyari jambusokban, de azután elhallgat. A Szent-Iván éji álmat is lefordítja, sőt elő is adja egy műkedvelő társasággal. 1860-ban a Kisfaludy Társaság veszi kézbe a Skakespeare-fordítások ügyét; Arany lesz a bizottság előadója. 1864-ben megjelenik a teljes magyar Shakespeare első köteteként a Szent-Iván éji álom, 1867-ben a Hamlet és a János király. Köz hely, hogy Shakespeare, aki Petőfi szerint „egymaga fele a teremtésnek” minden korhoz és egyéniséghez szól. Petőfi Felhő-korszakának kifejezési formájára a családott, dúlt lelkű, az emberi közösségből kitaszított Shakespeare-hősök hatottak (Horváth János), magyar nyelven Coriolanust, a büszkeség hőseit szólaltatta meg. Aranyhoz közel állhatott Shakespeare élete. A stratfordi polgár-paraszt család, az Old, Merry England patriarchális légköre és főleg a nagy sikerek, a zajos fővárosi élet után a „visszavandulás” Stratfordba... De vonzotta Shakespeare

világa is: a mozgalmas, az egyéniség, a tehetőség kiteljesedésére teret nyitó, egyforma „familiáris nyelven” megszólaló nemzeti élet, amelynek újjáteremtését várta Arany a 40-es években és amelyre mély nosztalgiával gondolt a szabadságharc bukása után. A szemérmes, fegyelmezett, lírájában elvszerűen is oly mértéktartó költőnek jó volt elmerülni a shakespeare-i hősök közé, a shakespeare-i drámába, ahol „a szenvedély nagyra tátja a száját” (Salamon Ferenc). Riedl állapítja meg, hogy Schlegel megszelídített, lírai Shakespeare-jével szemben Aranyban van valami erőszakos, vad, bizarr vonás. Arany nem tudta lírai versben kiönteni szívét Juliska halála után: de milyen szertelen, „világot rázó” szavakban fakad ki az anyai bújába szerelmes Constantia gyásza fiáért a János királyban! Arany is érezte, tudta; hogy „kizökent az idő”, apró forgácsokban, mondacsokban sóhajtja el, hogy korszerűtlen lovagja lett a megváltozott világnak: de kicsoda vad, keserű pátoz kiséri Hamletnek, az idők fordulását átélő embernek a küzdelmét. A balladák, a Buda Halála, a Toldi Szerelme emberábrázolása és a shakespeare-i hősök megszólaltatása az élmények, a lélek nagyon mély, szubjektív formában nem is vállalt rétegeből valók.

Míg a Shakespeare-fordítással feladatot vállalt, nemzeti igénynek tett eleget Arany, Arisztophanészt magánemberként vette kézbe karlsbadi nyaralása során, saját szórakozására kezdte fordítgatni; annak a belső magatartásnak a terméke már ez a munka is, mint az Őszikék.

Ott, ahol az élet víg örömi nyíltak, Úgy érztem, mintha tilalmasban járnék írja a költő önmagáról. Egyéniségének és körülményeinek börtönéből menekült a gyermekien gáttalan, ösztönös Arisztophanész